

УДК 37.04.364-4

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ З БАГАТОДІТНИМИ РОДИНАМИ В АСПЕКТІ ЇХНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Тодорцева Ю.В., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Одеський національний політехнічний університет

У статті розглянуто проблематику багатодітних сімей в Україні, висвітлено сутність найпоширеніших методів соціальної роботи з багатодітними сім'ями, спрямованих на розвиток професійної мобільності як комплексної характеристики фахівця із соціальної роботи. Представлений зарубіжний огляд особливостей сімейної політики в деяких країнах Європейського Союзу (Німеччина, Франція та Польща), що дозволяє зробити висновки стосовно соціального захисту багатодітних сімей у контексті значення їх досвіду для України й удосконалення підготовки конкурентоздатних соціальних працівників.

Ключові слова: багатодітні сім'ї, професійна мобільність, підготовка майбутніх соціальних працівників, методи соціальної роботи з багатодітними родинами, особливості сімейної політики в країнах ЄС.

В статье рассмотрена проблематика многодетных семей в Украине, раскрыта сущность популярных методов социальной работы с многодетными семьями, направленных на развитие профессиональной мобильности как комплексной характеристики социального работника. Представлен зарубежный обзор особенностей семейной политики в некоторых странах Европейского Союза (Германия, Франция и Польша), что позволяет сделать выводы касательно социальной защиты многодетных семей в контексте значения их опыта для Украины и усовершенствования подготовки конкурентоспособных социальных работников.

Ключевые слова: многодетные семьи, профессиональная мобильность, подготовка будущих социальных работников, методы социальной работы с многодетными семьями, особенности семейной политики в странах ЕС.

Todortseva Yu.V. PREPARATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS TO THE WORK WITH MULTI-CHILD FAMILIES IN AN ASPECT OF PROFESSIONAL MOBILITY

The range of problems of multi-child families is considered in the article, reflected the essence of the most popular methods of social work with having many children families sent to development of professional mobility as a complex description of the social work specialist. There is also introduced foreign review of features in family policy some countries of European Union (in particular Germany, France and Poland) that allows to draw conclusion in relation to social defence of multi-child families in the context of their significant experience for Ukraine and improvement of preparation competitive social workers.

Key words: multi-child families, professional mobility, preparation of future social workers, methods of social work with having many children families, features of family policy in some EU countries.

Постановка проблеми. Трансформація соціально-економічних умов життя призвела до глибокої диференціації українського суспільства, збіднення певної частини населення. Загострення соціально-економічних проблем важко відбилося на стані практично всіх типів сімей, але насамперед на багатодітних сім'ях. Криза спричинила втрату життєвих сенсів, руйнування системи цінностей, які задають орієнтири розвитку особистості й суспільства. Багатодітна сім'я як цілісність фактично ще не стала об'єктом узагальнюючого наукового осмислення, об'єктом системних досліджень у сучасній педагогіці.

Багатодітна сім'я – це мінісоціум зі своїми внутрішніми законами: дитина в ній постає як у ролі старшого, так і в ролі молодшого, вона повинна налагоджувати стосунки з кожним членом сім'ї, спілкува-

тися з дітьми як своєї, так і протилежної статі, учитися поступатися та наполягати на своєму, проявляти гнучкість і великодушність, доброту та милосердя, турботу, піклування про менших братиків і сестричок. У таких сім'ях формуються сприятливі умови для виховання, оскільки діти ростуть у великому родинному колективі та, як правило, із раннього віку привчаються виконувати певні обов'язки та допомагати один одному [2].

Зараз в Україні налічується близько 13,5 млн сімей, серед яких 396,2 тисячі родин є багатодітними. Із них мають трьох дітей 298,4 тис. сімей, чотирьох – 63,9 тис. сімей, п'ятьох і більше – 33,9 тис. сімей. Понад 1,7 тис. сімей мають десять і більше дітей. В Одесі проживає 4456 багатодітних сімей, у цих сім'ях виховується 14 467 дітей.

З огляду на вищезазначене, особливої уваги вимагає проблема вдосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, які можуть гнучко та швидко перебудовувати зміст власної діяльності, ефективно реагувати на мінливі соціально-економічні тенденції, приймати та реалізовувати нестандартні професійні рішення, тобто бути професійно мобільними фахівцями в умовах сучасного ринку праці [1]. Таким чином, ураховуючи, що сім'я – один із найдавніших інститутів соціалізації нових поколінь, який виконує функцію забезпечення безпеки та захищеності будь-якої людини, але в сучасних умовах переживає серйозні проблеми (дезорганізація факторів сімейних зв'язків, нестабільність подружніх відносин, зростання кількості розлучень, зміна положення подружжя в системі суспільної праці, серйозні економічні ускладнення, зміна емоційно-психологічних проявів, батьківської функції й ін.), можна з абсолютною впевненістю вважати, що роль соціального працівника в збереженні й посиленні соціального потенціалу цього феномена суспільства зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження актуальних аспектів соціально-педагогічних проблем багатодітних сімей зробили такі вчені: О. Антонова-Турченко, О. Балакірева, Л. Волинець, О. Грішнова, Н. Дудар, І. Курило, Е. Лібанова, О. Макарова, М. Москвова, О. Палій, С. Пирожков, В. Піскунов, Г. Святненко, В. Стешенко, А. Толстоухова, Л. Чуйко, К. Якуба, М. Якубова, О. Яременко й інші. Питанням професійної мобільності майбутніх соціальних працівників і специфіці її формування присвячені праці О. Безпалько, Т. Гордєєвої, Л. Горюнової, Д. Іванової, А. Капської, Л. Сушенцевої й ін.

Постановка завдання. Мета статті – виявити особливості підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з багатодітними родинами в аспекті їхньої професійної мобільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тривожною тенденцією останнього десятиліття є те, що в Україні 40% сімей із двома дітьми живуть за межею бідності, а з трьома й більше дітьми живуть за межею бідності близько 64% сімей. Варто зазначити, що багатодітні родини становлять лише невисокий відсоток від загальної кількості сімей, що мешкають на території України. При цьому значна кількість дітей, які жебракують і потрапляють до спеціальних дитячих закладів, є саме з багатодітних сімей, більшість із яких недостатньо реалізує свої виховні функції щодо дітей. Багатодітні сім'ї всіх типів мають загальну

соціальну проблему, специфічно пов'язану з багатодітністю: діти з таких сімей порівняно з однолітками з переважаючих малодітних сімей частіше демонструють занижену самооцінку, їм притаманні неадекватні уявлення про власну значущість, що може негативно позначитися на всій їх подальшій долі. Крім того, малі інтервали в народженні дітей, характерні для багатодітних сімей, призводять до постійної наявності великої кількості малолітніх братів і сестер, що тягне за собою зниження соціального віку старших. Це об'єктивна закономірність, простежена в різних типах багатодітних сімей, яка не залежить від майнового й освітнього статусу батьків [5].

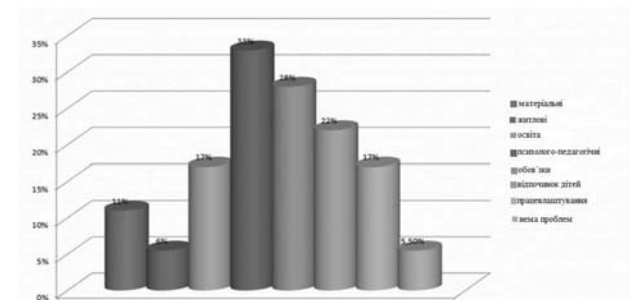

Рис. Проблеми багатодітних сімей

Серед проблем багатодітних сімей найвищою відсоток (33%), згідно з представленою вище гістограмою, мають психолого-педагогічні проблеми, що може свідчити про велику завантаженість батьків, які не можуть приділити дітям багато часу. На другому місці знаходиться проблема обов'язків (28%), яка показує, що відповідальність у батьків багатодітних сімей набагато вище, ніж у традиційній сім'ї. Проблема відпочинку дітей у багатодітній родині знаходиться на середньому рівні (22%) відносно інших показників. Отже, діти в багатодітній родині зазвичай мають можливість відпочити завдяки пільгам (поїздка до літнього табору чи санаторію). Проблема освіти в багатодітній родині становить 17%, і ми можемо припустити, що більшість багатодітних сімей мають змогу віддати своїх дітей до навчального закладу. На тому ж рівні, що й освіта, знаходяться показники працевлаштування батьків багатодітних сімей. Як правило, у такій родині мати не працює тривалий час, оскільки діти потребують багато часу на догляд та виховання.

Наступний показник – це матеріальні проблеми багатодітних сімей (11%). Ми звикли вважати, що багатодітна сім'я є найменш забезпеченою, але виходячи з показників, наведених вище, у багатодітних сімей ма-

теріальні проблеми – не на першому місці. Можна припустити, що в таких сімей матеріальний аспект – не найважливіша цінність у житті. Житлові проблеми багатодітних родин становлять 6%, найменший відсоток (5,5%) – це ті багатодітні родини, у яких немає проблем, і зрозуміло, що родину задовольняє її становище.

Коло проблем, з якими стикаються багатодітні сім'ї, досить широке й різноманітне. Для того, щоб надати їм реальну допомогу, соціальний працівник повинен, по-перше, виявити ці сім'ї та їхні проблеми, по-друге, визначити черговість їх вирішення згідно зі ступенем актуальності для кожної конкретної сім'ї (табл. 1).

Як бачимо з таблиці, усі методи соціальної роботи з багатодітними родинами націлені на те, щоб навчити батьків орієнтуватися на стан дитини в процесі побудови взаємостосунків, співпереживати та нада-

вати емоційну підтримку дітям. Крім того, застосування цих методів спрямоване на реалізацію професійної підготовленості для життя в динамічному середовищі, що тісно пов'язано з розвитком професійної мобільності як комплексної характеристики фахівця із соціальної роботи.

Ще одним важливим кроком у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з багатодітними родинами в аспекті їхньої професійної мобільності є ознайомлення студентів з особливостями сімейної політики в деяких країнах Європейського Союзу (насамперед у Німеччині, Франції та Польщі), а також соціальним захистом багатодітних сімей у контексті значення їх досвіду для України.

Вельми цікавим є досвід державної політики з підтримки багатодітних сімей у Німеччині. Із січня 1996 р. у Німеччині була введена нова система, відповідно до якої

Таблиця 1

Методи соціальної роботи з багатодітними родинами

Назва методу	Сутність методу
1. Психодрама	Вид групової психотерапії, де використовується рольова гра, під час якої створюються необхідні умови для спонтанного вираження кожним членом сім'ї почуттів, які пов'язані з важливими для них проблемами. Сімейна психотерапія спрямована на корекцію міжособистісних відносин між членами багатодітної сім'ї. У процесі сімейної психотерапії робота фахівця й клієнтів насамперед спрямована на пошук і усунення причин емоційних розбіжностей у багатодітній родині.
2. Спостереження	У роботі з багатодітною сім'єю використовується для збору інформації про поведінку сім'ї та її членів.
3. Метод вербалізації емоційних станів	Соціальний працівник просить розповісти про особисті, сімейні проблеми. Головне, щоб в обговоренні проблем брали участь всі члени багатодітної сім'ї. Під час роботи з родиною необхідно стежити за тим, щоб усі члени сім'ї могли вербалізувати свої внутрішні емоційні стани. Спілкування когось одного з них із соціальним працівником може зруйнувати баланс сім'ї.
4. Відтворення взаємних ролей	Ця техніка покликана допомогти клієнту освоїти дії, необхідні для налагодження відносин. Суть її полягає в намірі клієнта програти роль його партнера по взаємодії. У процесі програвання клієнтами цих ролей консультант коментує їхні дії.
5. Сімейне обговорення	Завданням цього методу є обговорення членами родини найгостріших проблем сімейного життя й можливих шляхів їх вирішення. Ця методика корисна на початку роботи із сім'єю й може стосуватися способів вирішення сімейних конфліктів, планування й організації різних аспектів життя сім'ї.
6. Побудова генограми сім'ї	Генограма – це схема сімейної історії, яка створюється за певними правилами й відображає відносини в поколіннях прародичів, батьків і в самій родині. Процес побудови генограми має кілька значних переваг у вирішенні завдань сімейної психопрофілактики: він досить захоплюючий і задовольняє одну з глибинних потреб людей у пізнанні свого коріння; у ході цієї методики члени сім'ї втягуються в єдину діяльність.
7. Методика «сімейного договору»	Суть її полягає в такому: – усе починається із суб'єктивного виявлення претензій членів сім'ї один до одного; – далі відбувається заміна подібних звинувачень викладом конкретних неправильних дій; – складається мінімальний взаємоприйнятний список обов'язків для всіх членів багатодітної сім'ї на певний термін; – через деякий час сім'я разом із соціальним педагогом проводить аналіз виконаної угоди й у разі потреби складає аналогічну угоду.

допомога багатодітним сім'ям надається у формі додаткової податкової знижки. Так, у процесі розрахунку прибуткового податку від суми оподаткування віднімається певна сума допомоги на дітей. Крім того, за народження кожної дитини матір додатково отримує податковий бонус. Сім'ям, що мають дітей, надається допомога на професійне навчання, а також податкові пільги на індивідуальне будівництво. Так звана дитяча допомога в Німеччині надається до 18 років включно, також для дітей із багатодітних сімей, котрі отримують вищу освіту, збільшений віковий рівень отримання пільг до 25 років (в Україні – до 23 років). У рамках соціальної допомоги багатодітним сім'ям у Німеччині надається допомога на засоби існування (на гуртожиток, предмети гігієни, опалювання й на особисті потреби), а також допомога в особливих життєвих обставинах (вагітність, пологи або призначений лікарями відпочинок для матері та дитини). Дуже важливим є те, що в Німеччині, як і в багатьох країнах ЄС (Фінляндія, Швеція, Нідерланди), для багатодітних батьків створюються сприятливі умови в трудових правовідносинах. Крім цього, у країнах ЄС активно залучаються до роботи в соціальній сфері національні та міжнародні громадські організації, які виконують великий обсяг роботи. Ще один цікавий факт, притаманний Німеччині: згідно з даними статистичної служби, кожна четверта сім'я в Німеччині – іммігрантська, як правило, це багатодітні сім'ї. У німців усього лише 9% сімей є багатодітними, а в іноземців Німеччини – 16%. Загалом же німці до багатодітності ставляться з прагматизмом і віддають належне ідеї взяти на себе відповідальність за таку кількість дітей, яку зможе утримати одна сімейна пара [3, с. 106].

Вважається, що найкраще в Європі піклуються про багатодітні сім'ї у Франції. У цій країні, що має найвищу народжуваність у континентальній Європі, є державна програма «Велика сім'я», адресована багатодітним сім'ям. Ця програма існує з 1921 р. і в рамках загальної державної політики зі стимулювання народжуваності пропонує багатодітним сім'ям субсидування та пільги. Народження кожної наступної дитини зменшує базу оподаткування так, що сім'ї з чотирма дітьми практично взагалі не платять податків. Поширюється ця пільга на всіх громадян, незалежно від їхнього достатку. Доцільно підкреслити, що Франція є однією з тих небагатьох країн, які мають чітко виражену політику підтримки багатодітності. Це виявляється в системі щомісячних виплат, які здійснюються тільки після народження другої дитини, що є

унікальним випадком для Європи. Виплати й далі збільшуються за прогресивною шкалою. Обсяг виплат на третю дитину більший за обсяг виплат на другу в 2,3 рази, а обсяг виплат на четверту – у 3,6 рази, тобто французька державна система підтримки багатодітних сімей ще досконаліша, ніж німецька. У її основі є той самий фінансовий інструмент – податкові знижки. Однак із народженням більшої кількості дітей у Франції можна взагалі не платити податки. Крім цього, питання догляду за дітьми дошкільного віку перебуває під контролем держави: за бажанням батьків за замовлені послуги вихователя заплатить держава. У Франції відпустка по материнству триває 16 тижнів при народженні першої й другої дитини, 26 тижнів – при народженні третьої, 34 тижні – при народженні близнят. Відпустка оплачується на рівні заробітної плати. Прагнення забезпечити найкращі умови для поєднання материнства та професійної діяльності жінок перебуває в центрі всієї соціальної політики французької держави. Це пов'язано з тим, що серед жінок дітородного віку частка працюючих становить 80%, а 60% усіх дітей молодше 6 років перебуває в сім'ях, де працюють і батько, і мати. Сучасна французька модель виховання дітей у працюючих родинах відрізняється великою різноманітністю й доступністю. Центральну роль у ній відіграє принцип свободи вибору. Працюючим батькам пропонується самим обрати спосіб догляду за дітьми, який найбільш відповідає потребам цієї сім'ї. Мати може тимчасово відмовитися від продовження роботи після закінчення відпустки по вагітності та пологах, звернутися до послуг дитячих закладів (ясел і дитячих садків) або фахівців із догляду за дітьми, що приходять додому й оплачуються державою. Це дає батькам змогу працювати на підприємствах, в організаціях тощо протягом повного робочого дня. Тому досвід державної політики Франції щодо підтримки багатодітних сімей у частині догляду за дітьми дошкільного віку може бути пріоритетним для України серед багатьох програм, що існують у Європі та світі [3, с. 107].

У Польщі донедавна право на спеціальну допомогу мали всі багатодітні сім'ї, у яких було троє чи більше дітей. Зараз введений спеціальний критерій: допомогу з багатодітності можна отримати лише тоді, коли дохід на кожного члена сім'ї становить у перерахунку менше 125 доларів США на місяць. Якщо ж у родині є дитина-інвалід і один із батьків не працює, а зайнятий лише доглядом за цією дитиною, то допомога збільшується вдвічі. Такі польські сім'ї

можна порівняти з нашими багатодітними сім'ями, котрі водночас мають ще й статус малозабезпечених. Тоді призначається додаткова державна допомога. Важливу роль у країні відіграє Ліга Польських Родин. Саме вона як представник громадськості закликає всіх поляків до побудови солідарної держави. Сімейна політика – це найважливіший елемент стабільного розвитку держави й найкраща інвестиція. Упродовж 1990–1997 рр. у Польщі дії держави стосовно сім'ї були скеровані насамперед на сім'ї, які перебували в складній матеріальній ситуації. Основна форма допомоги – фінансова допомога. У цей період сімейна політика зводилася до пошуку заощаджень у державному бюджеті для того, щоб зреагувати на найгостріші потреби сімей. Політики в різних напрацюваннях, рапортах і розрахунках підкреслювали необхідність розроблення цілісної концепції сімейної політики, яка б відповідала умовам ринкової економіки держави. Наголошувалося, що у формуванні та реалізації сімейної політики повинні бути послідовні й комплексні дії. Ще в період Польської Народної Республіки, а також після 1990 р. питаннями сім'ї в основному займалося Міністерство праці й соціальної політики, Міністерство здоров'я та Міністерство освіти. На початку трансформації устрою ситуація змінюється. Робота над розробленням урядової програми сімейної політики велася під наглядом Уповноваженого Уряду щодо справ Сім'ї та Жінок. Починаючи з 2007 р. поляки змогли відчувати покращення ситуації в польських сім'ях, збільшення народжуваності та кращі умови виховання дітей. Отже, поляки як у питаннях розвитку економіки, так і в питаннях соціальної роботи реалізували довгострокову програму, результатом якої стало покращення народжуваності в польських сім'ях і покращення виховання дітей дошкільного віку (зокрема і з багатодітних сімей). Очевидно, що поляки всіяко намагаються продовжувати лінію в сповідванні сімейних цінностей, як це робиться в усіх без винятку країнах ЄС [3, с. 109].

Як бачимо, реальні виклики сімейної політики в країнах Європейського Союзу різняться один від одного, але принципи солідарності притаманні кожній країні, яка опікується долею власного народу. Українцям залишається переймати позитивний досвід розвинутих країн і гостро реагувати на демографічні виклики. Проаналізувавши основні соціальні системи деяких країн Європейського Союзу, зазначимо, що в Україні доцільно було б запровадити такі соціальні

допомоги для покращення народжуваності та підтримки багатодітних сімей: із народженням кожної наступної дитини зменшення податків для сімей у відсотковому плані; прийняття державної програми виховання дітей дошкільного віку, а також державної допомоги по догляду за дітьми за умови використання послуг вихователів; оптимізація системи державного управління щодо соціальної допомоги багатодітним сім'ям.

Висновки з проведеного дослідження. Професійна мобільність соціального працівника на етапі університетської підготовки формується за допомогою актуалізації наявних потенціалів закладу освіти й модернізації самої системи підготовки для забезпечення цілісного впливу на особистість майбутнього соціального працівника в процесі реалізації трьох взаємопов'язаних складників: навчальна діяльність, практична підготовка й волонтерська та позанавчальна діяльність. Після ознайомлення з різноманітним колом проблем багатодітних сімей майбутні соціальні працівники визначаються з методами соціальної роботи з багатодітними родинами. На основі вивчення зарубіжного досвіду систем соціального захисту багатодітних сімей на прикладі країн ЄС (Німеччини, Франції та Польщі) здійснюється оперування студентами правовою та нормативною базою тощо, націлене на зміни в професійному полі та життєвому середовищі. Соціальна робота в багатодітній сім'ї повинна бути спрямована на вирішення повсякденних сімейних проблем, на зміцнення й розвиток позитивних сімейних відносин, відновлення внутрішніх ресурсів, а в результаті – на стабілізацію досягнутих позитивних результатів у соціально-економічному становищі таких сімей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гордєєва Т. Професійна мобільність як основа продуктивного функціонування соціального працівника. Вісник Черкаського університету. 2011. Вип. 183, Ч. IV. С. 45–48.
2. Дивицька Н. Многодетная семья и ее социальная защита: учебн. пособие. М.: МДУ, 2006. 127 с.
3. Добрянський А. Зарубіжний досвід вирішення проблем багатодітних сімей (на прикладі деяких країн ЄС). Збірник наукових праць «Ефективність державного управління». 2015. Вип. 44. С. 104–110.
4. Закон України «Про багатодітні сім'ї». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1343-17>.
5. Соціально-економічні аспекти функціонування багатодітних сімей в Україні. Анотація. URL: <http://old.niss.gov.ua/monitor/juni08/18.htm>.